

NOVÁK BÉLA

A párbajozó úriember

KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG

Az egri Eszterházy Károly Egyetem Kulturális Örökség
és Művelődéstörténeti Tanszék könyvsorozata

Az Egyetemi Képzési Központ
Tanulmányok Központ
támogatásával szerkeszti
MONOK ISTVÁN

A könyv megjelenését támogatta

Nemzeti Kulturális Alap

NOVÁK BÉLA

A párbajozó úriember

KOSSUTH KIADÓ
ESZTERHÁZY KÁROLY EGYETEM
BUDAPEST – EGER
2020

Szerkesztette
HITSEKER MÁRIA

Borítókép
Párbaj két francia politikus – Paul Déroulède és Jean Jaurès – között
a spanyol határon. *Le Petit Journal – Supplément Illustré*, 1904. december 18.
Cultiris Kulturális Képgyűjtemény / Bridgeman Images

ISBN 978-973-544211-9
ISSN 2063-5267

Minden jog fenntartva

© Kossuth Kiadó 2020
© Novák Béla 2020
© Cultiris Kulturális Képgyűjtemény

Tartalom

Előszó 9

1. A párbaj előzményei 15

A párbaj előzményei Magyarországon 35

Jegyzetek 55

**2. A magyar társadalom, a törvényi szabályozás
és a párbaj szabályai** 59

A törvényi szabályozás 78

A párbaj szabályai, párbajkódexek 99

Jegyzetek 113

3. Az „aranykor” 117

Arisztokraták és krakélérek 117

A párbaj mint a társadalmi mozgások eszköze 130

A zsidóság és a párbaj 141

A kaszinók, a sajtó és a politika 151

Jegyzetek 181

4. A hadsereg 185

Jegyzetek 203

5. A párbaj ellen és mellett 205

Jegyzetek 229

6. A párbaj alkonya 231

Jegyzetek 250

Irodalom 251

Képek jegyzéke 254

Névmutató 256

Szüeimnek

Előszó

A 19–20. század fordulóján hazánkban igen magas volt a párbajok száma, egyes kortársak egyenesen *párbajmániáról* vagy *párbajpestisről* írtak. A jelenség számos kérdést vet fel, a párbajok ugyanis alapvetően a középkori nemesi-lovagi hagyományokból eredeztethetők, és hosszú ideig a nemesség előjoga volt a fegyveres becsületvédelem. Ezzel az előjoggal még akkor is éltek, amikor a párbajokat a modern polgári törvénykezés már tiltotta. Hadas Miklós *A modern férfi születése* című könyvében ezt azzal magyarázza, hogy a rendi előjogait veszített nemesség hagyományos harci késztetéseit, vezetési igényét a párviadalokban élte ki. A párbajok kiegyensúlyozták a nemesi becsületház-tartást, így hozzájárultak ahhoz, hogy a beállítódásban bekövetkező változások minél harmonikusabban menjenek végbe.¹

Ez a magyarázat kellően megvilágítja a nemesség szociálpszichológiai mozgatórugóit, ám a vizsgált korszakban a polgárság képviselői is szép számmal párbajoztak. Könyvemben azt szeretném megvizsgálni, hogy mi indokolja a polgárság párbajozási kedvét. Az általános felfogás szerint Magyarországon a polgárosodás a nyugati mintáktól eltérő módon ment végbe. A megfelelő polgárság híján a politikai változások kezdeményezője a nemesség volt, ezért közéleti vezető szerepe megmaradt. A gazdaságban bekövetkezett kapitalista átalakulás motorja pedig egy új, jórészt idegen származású polgárság volt, amely ezt a nemesi vezetést elfogadta. A hagyományos nemesi értékrend átvételével az élet minden területén igyekezett hasonlulni a példaadó réteghez, így a párbaj intézményét is átvette.

Véleményem szerint azonban nem ez az egyetlen magyarázat, a nemesi életmód és mentalitás vonzereje tagadhatatlanul nagy volt, de pusztán az utánzási vágytól hajtva nem álltak volna olyan sokan ellen-

felük kardja vagy pisztolycsöve elé. A további okokat keresve elsősorban azt kell megemlíteni, hogy a 19. század második felétől kezdve kialakult egy új kategória: az úriember. A korabeli szerzők, akik megpróbálták leírni az úriembert, jórészt egyetértettek abban, hogy az úriembert nem a külső adottságok teszik. A vagyon, a születés, a megfelelő állás persze fontos, de alapvetően a belső tulajdonságok megléte tesz valakit úriemberré. Az önuralom, a jó ízlés, a jó modor, a lovasgiasság olyan nélkülözhetetlen tulajdonságok, amelyek kizárják, hogy egy úriember alantas munkát végezzen vagy méltatlanul viselkedjék. Ha egy úriembert becsületében támadnak meg, akkor ezeket a tulajdonságokat kérdőjelezi meg. Ezért aztán egy ilyen támadást megtorlatlanul hagyni egyenesen azt jelenti, hogy az illető kizárja magát az úriemberek közösségéből.

Az úriember tehát értelemszerűen párbajképes is, hogy meg tudja védelmezni státuszát. Ebből a státuszvédelemből eredeztethető az a sokak által emlegetett társadalmi nyomás, amely a törvényes tiltás ellenére is párbajra ösztökélte az úriembereket.

Mivel az úriemberek közé tartozás feltétele a kellő tulajdonságok megléte volt, ezért a polgári származásuk előtt is nyitva állt. Tehát egy olyan kategóriáról beszélhetünk, amely segített homogenizálni a középosztályt. Mivel azonban az úriemberség nem volt egészen pontosan definiálva, sokszor a párbajképesség volt a döntő motívum annak eldöntésére, hogy ki tartozik ebbe a közösségbe. Ez növelte azoknak a párbajozási kedvét, akik bizonytalanok érezték a társadalmi helyzetüket. Egy párbajjal ugyanis megszilárdíthatták úriemberei pozíciójukat.

A párbajok terjedése kapcsán a hadsereg szerepét is ki kell emelni. Schopenhauertől származik a gondolat, hogy ahol az állam nem tudja kellő anyagi ellenszolgáltatásban részesíteni a neki szolgálatot tevőket, ott egyéb eszközökkel jutalmazza őket, például kiemelt presztízst biztosít nekik.²

Ez az állítás igaz volt a Monarchia hadseregére is, az uralkodó számtalan előjogot biztosított a tisztjeinek, ilyen volt például az udvarképesség, vagy éppen a párbajozás. A katonai törvénykönyvek ugyan súlyos büntetést helyeztek kilátásba a párbajozó katonatiszteknek, ám a gyakorlatban Ferenc József mindig megkegyelmezett nekik. Ha egy

tisztnak valamilyen vitás ügye támadt, a katonai becsületbíróságok szinte minden esetben a párbaj mellett foglaltak állást.

A hadsereg kiemelt presztízsét a tartalékos állományú tisztekre is kiterjesztették. Ez azt vonta maga után, hogy a civil úriemberek többsége – ha valamilyen becsületügye támadt – szintén a katonai becsületügyi választmányok hatáskörébe tartozott. Ha pedig egy úriember nem ezeknek a választmányoknak az elvárásai szerint intézte az ilyen jellegű ügyeit, azaz nem párbajozott, akkor azt kockáztatta, hogy elveszíti a tartalékos tiszti rendfokozatát, ami súlyosan megrendítette volna úriemberi mivoltában.

A párbajok számának emelkedése kapcsán néhány praktikus okot sem hagyhatunk figyelmen kívül. Például a gyorsaságot, amellyel a lovagias ügyeket intézték. A párbajok jelentős többségét már a sértés másnapján lebonyolították. Amennyiben valamilyen vitás kérdés adódott, annak eldöntésére választott becsületbíróságot kértek fel, de az ilyen bíróságok is igyekeztek két-három napon belül kimondani ítéletüket. Ez sokkal célravezetőbb és hatásosabb elintézési mód volt, mint a hosszas pereskedés, ráadásul a közvélemény is jobban támogatta. Kellő figyelemmel a párbaj kockázatai is csökkenthetők voltak, a lelkiismeretes segédek sokszor olyan fegyverekről gondoskodtak, amelyekkel nem tudtak sok kárt tenni egymásban az ellenfelek.

A kínos ügyek ilyen kényelmes és gyors elintézését főleg a politikusok és a neves közéleti személyiségek részesítették előnyben.

A sajtó szintén nagyban hozzájárult a párbajok számának az emelkedéséhez. Túl azon, hogy az újságírók maguk is sokat párbajoztak, a lapok állandóan a figyelem középpontjában tartották a párviadaloikat. A híresebb emberek, politikusok, arisztokraták párbajairól igen nagy részletességgel számoltak be. Ez természetesnek mondható, hiszen a közönséget mindig érdekelte az ilyesmi, de az is megfigyelhető, hogy sokszor csak az üresen maradt helyek kitöltése céljából közöltek párbajhíreket. Ezek a pár soros tudósítások, melyekben a szereplőket csak monogrammal jelölték, hétköznapi emberek párbajairól számoltak be, tehát nem hatottak a szenzáció erejével. Az újságolvasók mégis naponta három-négy ilyen beszámolóval találkozhattak, ily módon szinte záporoztak rájuk ezek a hírek.

A párbajok természetesen maguk után vonták azt is, hogy az ellenük fellépők szervezkedni kezdjenek. A 20. század első éveiben jöttek létre az első párbajellenes ligák, némi eredményt el is értek. Ám véleményem szerint a párbajok számának csökkenése elsősorban a társadalomban meginduló változásoknak volt köszönhető.

A csökkenés a két háború közötti időszakban kezdődött el, és különösen az 1930-as években erősödött fel. A bűnügyi statisztikákat tanulmányozva egyértelműen kitűnik, hogy a harmincas évek végére főleg az idősebb korosztály párbajozott. A fiatalabbak a problémák megoldásának más módszereit választották. A társadalom nyomása, melyre a századforduló párbajellenes szerzői oly sokat hivatkoztak, csökkent. Így aztán azok az idősebb emberek, akik még abban a korban szocializálódtak, amikor a becsületügyek legkézenfekvőbb elintézési módja a párbaj volt, továbbra ezt az utat járták.

A közhangulat megváltozása alapvetően annak tudható be, hogy a politika és a közélet világszerte a tömegek felé fordult. Németországban és Olaszországban szervezett, könnyen mozgósítható tömegpártok jöttek létre. A hatalmas köztéri felvonulások, demonstrációk rengeteg embert mozgattak meg, ahol az egyén úgy érezhette, hogy jelentősége csökken, valósággal feloldódik a tömegben. Az egyéni tulajdonságaira büszke úriembernek nem kedvezett az ilyen közhangulat.

Hazánkban a tömegpolitizálás nem ért el ilyen méreteket, de a változások itt is érezhetőek voltak. A békebeli politikusok nem törekedtek arra, hogy a választókon túli rétegeket megszólítsák. A választópolgár – aki talán nem is volt párbajképes úriember – azt szeretne volna, ha képviselője az. Ez a gondolkodásmód kezdett megváltozni a két világháború között. A tömegeket megnyerni kívánó politikusnak pedig nem volt célszerű túlzott úriemberi gesztusokat mutatni.

Ebben a tömegesedő világban az úriember – a maga belső tulajdonságaival, becsületfelfogásával – túlzottan individuális jelenségnek bizonyult. A külsőségek természetesen megmaradtak, a középosztály egy része továbbra is úri középosztálynak nevezte magát. Ám véleményem szerint az úriember mint kategória, ahogy a századfordulón meghatározták, önmagától is lassan eltűnt volna.

Úgy vélem, hogy az imént felsoroltak vezettek a párbajok számának az emelkedéséhez, majd a fokozatos csökkenéséhez. Könyvemben megpróbálom a különböző okokat részletesebben kifejteni, illetve egy-egy példa alaposabb ismertetésével jobban megvilágítani a párbajok mozgatórugóit. Munkámban forrásként használtam a sajtót, amely kimeríthetetlen tárháza a különböző párbajeseteknek, továbbá a különböző tudományos igényű cikkek, tanulmányok mellett a korabeli visszaemlékezéseket, szépirodalmi műveket.

A másik fontos forráscsoportot a különböző levéltárakban fellelhető iratok alkotják. Mivel a párbaj büntetendő cselekmény volt, a bíróságok periratai elég sok információval szolgálhatnak a párbajozókról. A legtöbbször pontosan feltüntették bennük a vádlottak iskolai végzettségét, vallását, foglalkozását. A tényállást több-kevesebb részletességgel ismertették, találok olyan perirattal, amelyben csak néhány sorban foglalták össze a történeteket, de olyannal is, ahol ez oldalakra rúgott. Az ítéletek indoklásából, bár ezeket ritkán csatolták, azt ismerhetjük meg, hogy az egyes bíróságok hogyan viszonyultak a párbajokhoz. Budapest Főváros Levéltárában a jogszolgáltatás területi szerveinek iratai a VII. fondban találhatóak. Az iratanyag sokszor esett át selejtezésen, ezért nem teljes. Ráadásul, mivel az Ítéletábra másod-, illetve harmadfokú bíróság volt, az alapiratokat visszaküldték az alappokú bíróságokra. A megmaradt iratok pedig csak az ítéleteket tartalmazták, ezért főleg statisztikák készítésére alkalmasak.

A Hadtörténelmi Levéltárban találhatóak a Honvédség fegyelmi és becsületügyi iratai. (A közös hadsereg hasonló dokumentumai Bécsben vannak.) Ezek az iratok már jóval informatívabbak, mivel ha egy tiszt ügyében becsületügyi választmányt hívtak össze, annak minden kihallgatási jegyzőkönyvét és határozatát egy iratcsomóban gyűjtötték össze. Ezekből – az érintettek adatain és a tényállás rövid ismertetésén túl – kiderül mindkét fél véleménye, az érintettek jellemrajza, valamint megtalálható bennük a választmány határozatának az indoklása is. Éppen ezért ezeket az iratokat jobban fel tudtam használni egy-egy ügy részletes ismertetésére. A főparancsnokság ajánlásából és utasításából kiviláglik a katonai vezetés viszonya a párbajokhoz és a becsületbeli ügyekhez. Mindezek a Honvéd Főparancsnokság elnöki iratai (Hfp./eln.) között találhatóak.

JEGYZETEK

1. HADAS Miklós: *A modern férfi születése*. Budapest, 2003, Helikon, 96. p.
2. SCHOPENHAUER Arthur: *A becsületről és a párbajról*. Budapest, 1894, Hornyászky, 30–32. pp.

1. A párbaj előzményei

A 19. és a 20. század fordulóján lezajlott párbajok eredetét egyes szerzők (itt elsősorban Clair Vilmosra gondolhatunk) egyenesen az ókorig, illetve Magyarország esetében a honfoglalás koráig vezetik vissza. A különböző páros összecsapásokat, melyeket a seregek vezérei vagy egyes kiválasztott harcosok vívtak, úgy állítják be, mintha a „modern” párbajok előfutárai lettek volna. Így például Achilles és Hektor mitológiai párviadalát,¹ vagy Árpád vezér és Alkes görög hadvezér küzdelmét.² De jellegzetes könyvének teljes címe is: *Magyar párbajok Attila hun király idejétől az 1923 év végéig.*³ Ugyanígy viszonyul ehhez a kérdéshez Kacziány Géza is *Híres magyar párbajok* című munkájában.⁴

Ezeknek a küzdelmeknek azonban csak külsőségeikben van közük az említett korszak párbajaihoz. A legfontosabb különbség, mint azt Hadas Miklós is kiemeli *A modern férfi születése* című könyvében, az individualizálódás.⁵ Ezek a korai párharcok ugyanis mindig valaki vagy valami nevében zajlottak. A vezérek egész seregükért, az ítéleti bajnívás résztvevői az isteni igazságért küzdöttek. Még a leginkább egyedinek tűnő lovagi tornák harcosai is a királynak vagy egy hölgynek ajánlották győzelmüket. A 16. századtól kezdve fokozatosan elterjedő párbajok nemesi résztvevői azonban már a saját becsületük megvédése érdekében, egy rajtuk esett vélt vagy valós sérelem megtorlásáért szálltak harcba.

Mégis érdemes megvizsgálni a párbajoknak ezeket a korai előképeit, mivel a formai sajátságokon túl bizonyos tartalmi elemeket is átvettek belőlük a későbbi korok küzdői. Mindenekelőtt a kollektív becsület védelmének a fontosságát, és ez alakult át az egyéni becsület védelmére. A mai szerzők⁶ egyetértenek abban, hogy a párbajok legfontosabb

előzményei a lovagi tornák, az ítéleti bajvívások – Magyarországon a török–magyar bajviadalok – voltak.

Nyugat-Európában a lovagi réteg fokozatosan alakult ki, körülbelül a 11. századtól beszélhetünk olyan lovagságról, melynek egységes fegyverzete, harcmodora, és nem utolsósorban szokásai, kultúrája volt. Ekkorra a hűbéri javakért már többnyire lovas katonaként kellett szolgálatot teljesíteni. Ehhez az is kellett, hogy több objektív feltétel is megteremtődjön a megelőző századokban – például a keleti nomád népektől átvették a kengyel, a nyereg és a patkó használatát. Ily módon a lovak már nagyobb terhet hosszabb távon is képesek voltak elvinni. A hadviselés a nemes lovagok feladata lett, ez azonban nem jelentette azt, hogy minden nemes és minden katona lovag lett volna.

A gyalogos katonák vagy a könnyűfegyverzetű lovasok nem tartozhattak e réteghez. De még a nehézfegyverzetű lovasok sem lehettek automatikusan lovagok. Ugyanígy számos nemes birtoka nem jövedelmezett annyit, hogy az igen költséges lovagi fegyverzetet meg tudják fizetni, nem is beszélve a lovak megvásárlásáról.⁷

A lovagi életmód és kultúra terjedésével a lovagi tornák is divatba jöttek. Ezeket a háború ritualizált, szertartásos-játékos formájának is nevezhetjük. Sportolási, szórakoztatási céljuk volt, de elsősorban a fegyveres harc gyakorlását szolgálták. Fontos szerepet játszottak a jövőendő lovagok nevelésében, kiképzésében, mivel alkalmat nyújtottak fiataloknak ügyességük bemutatására.

A tornák korai változataiban a legyőzött fegyverzete és lova a győztes birtokába került, sokszor maga a vesztes is az őt legyőző foglya lett, és csak váltságdíjért engedték szabadon. A 12. századra azonban a tornák sokat finomodtak, civilizáltabbakká váltak. Már nem a vesztes javainak a megszerzése volt a cél, hanem az, hogy a megjelent méltóságok – elsősorban a király és egyes hölgyek – előtt bizonyíthassák a lovagok a rátermettségüket. Mindez szorosan összefüggött a lovagi irodalom nőkultuszával.

A lovagi torna egyszerűbb változata volt, amikor páncél nélkül, díszes ruhában a lándzsával csak a pajzsra célozva csaptak össze a résztvevők. Ez inkább a gyakorlást szolgálta a fiatalok számára, és nem utolsósorban a szórakoztatást, felvezetve a komolyabb küzdelmeket.

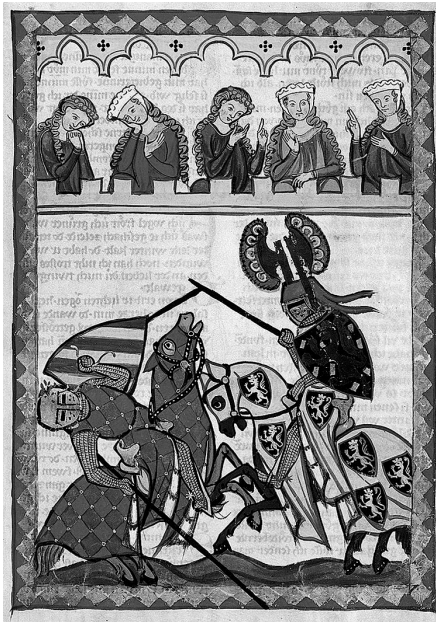
1. Lovagi torna, Nürnbergi krónika, 1626

A korai tornákon elterjedt volt az úgynevezett „buhurt”, amelynek során csoportosan, de párokra szakadva csaptak össze a harcosok életlen fegyverekkel. Ezek afféle szórakoztató „minicsaták” voltak. A csoportok többnyire az azonos lakóhelyről származókból verbuválódtak, és egy vezér irányítása alá tartoztak. Céljuk – a dicsőségen túl – az ellenfél drága fegyvereinek megszerzése volt.

A klasszikus lovon vívott páros harc, a „tjostírozás”, a kopjatörés volt. A mai embernek elsősorban ez jut eszébe, ha a lovagi torna kerül szóba. Itt a cél nem a zsákmányszerzés, hanem a dicsőség kivívása, a rátermettség bizonyítása volt. Ennek megfelelően a tornák egyre sportszerűbbekké váltak, a szabályok egyre finomodtak. Külön apparátus jött létre ezek betartatására, és a szabályok ellen vétőket súlyos megszégyenítés érte – elvesztették a lovagi státuszukat.⁸

Hazánkban még a lovagság magyarországi létéről is vita bontakozott ki. Bertényi Iván írja egy helyütt: „Mérvadónak számító történész [Szűcs Jenő] tollából is megjelent olyan állásfoglalás, amely szerint Magyarországon soha nem volt igazi lovagság, tehát igazi lovagi irodalom stb. meg sem született.”⁹ Ezzel a véleménnyel [mármint Szűcs Jenővel] szállt vitába Kurcz Ágnes.

Szerinte a *miles* szó „katona” jelentésben az egész magyar középkorban előfordul. Az István-kori „királynak szolgálatot teljesítő katona”, a későbbi várjobbágy utolsó nyomai a 13. század elején bukkannak fel.

2. Lovagok kopjatorése, Manesse-kódex, 14. sz. eleje

Az István-kori „könnyű fegyverzetű szabad” a 12. század elejére rangban emelkedik, a következő században – a köznemesség kialakulása idején – olykor a *serviens* szinonimája, majd a nehézfegyverzet szélesebb körű elterjedésével: páncélos lovas katona. A 13. század második felében, a fegyverzet és a lovagi típusú harcmodor alapján *mílesek* a külföldi lovagok a csatában, s ennek mintájára a magyarok is. A lovagi fegyverzetet nagybirtokosok és a környezetükhöz tartozó jobban szituált köznemesek tudták megszerezni, a nemesítések ugyanakkor eléggé felduzzasztották a nemességet, amely tehát nem egyenlő a „lovagsággal”. A 14. század első felében, Károly Róbert uralkodása alatt a *míles* elvértve már „lovag” is lehet. Inkább egy társadalmi-etikai kategória, a század második felétől a különböző külföldi kulturális hatások és kapcsolatok megélénkülése, valamint az Anjou-házhoz közel álló nagybirtokos és tehetősebb középbirtokos csoportok kulturális átformálódása révén meggyökerezik a „lovag” értelmezés. Az adatok többsége mégis a világi uralkodó osztály gazdasági-katonai elitjére utal, de

nem a fontos hivatalok betöltőire. Kurcz Ágnes szerint tehát zárt rétegről nem beszélhetünk, de magyarországi lovagokról igen, persze a hazai viszonyoknak megfelelően.¹⁰

Kurcz – Mályusz Elemérre hivatkozva – kifejti továbbá, hogy a 13. században hazánkban az volt a tendencia, hogy a lovagság legyen azonos a nemességgel, tehát csak azok élvezhessék a nemesi kiváltságokat, akik képesek korszerű fegyverzettel harcba vonulni. Ennek a feltételnek akkoriban még sokan meg tudtak felelni a királyi serviensek, sőt a várjobbágyok közül is, bár fegyvereik csak részben lehetnek lovagiak. Igazán lovaggá az az előkelő úr válhatott, akinek ők a szolgálatában álltak. Nyugaton már a 12–13. század fordulóján elkülönült a lovagság és a nemesség, míg nálunk csak a század végére zajlik le ez a folyamat.¹¹

A hazai lovagi réteg kialakulásával számos, a nyugati lovagok körében már kialakult szokás is meghonosodott nálunk, így a már említett lovagi torna is. Ez a harcra nevelésnek egy komoly, sokszor halálos erőpróbája volt, ezért is üldözte korábban az egyház és több európai udvar, de a 13–14. században ünnepi külsőségekben gyarapodva, tömeges lovaggá avatások, királyi találkozók, „Kerekasztal”-ünnepélyek alkalmával Európa-szerte hódított. Tornán részt venni: a magát zárt osztálynak tekintő lovagság, főnemesség kiváltsága lett.

Lovagi tornát, illetve ahhoz hasonló harci játékot már Imre és II. András udvarában is rendezhettek. Anonymus a tanú erre, aki Árpád korába vetíti vissza kora szokásait. A nyugati típusú torna mellett a keleti eredetű nyilas játék is divott, a szokásos királyi ajándékok sem maradtak el. Ismeretes, hogy Károly Róbert idején már voltak rendszeres lovagi tornák, melyeken a király személyesen is részt vett. A torna igényelte a megkülönböztető jegyek használatát, sisakdíszek stb., a különböző címeradományok is tanúsítják ezt.

Nálunk a torna nem vált olyan népszerűvé, mint nyugaton, zárt tornanemesség sem alakult ki, mert minden nemes részt vehetett rajta. A nyugati és magyar módon vívott tornák egyidőben egymás mellett meglehettek, erre első példa volt II. András udvara, a szokások keveredhettek, sőt, a magyar játékokat akár nyugatra is „exportálhatták”.

Mátyás idejében az udvarban felújul a lovagi torna szokása, de csakhamar szélesebb körben ismertté válik, gyakorolják, közben át is

alakul. A 16. században Magyarországon is szórakoznak a városi polgárok harci, ritkábban lovagi jellegű játékokkal, ekkor még komolyan veszik, harci edzés a céljuk. A 18. században lovagi viadalt vívtak lóháton, páncélban, sisakban, de póznával és bunkóval is: az győzött, aki ellenfelét lelökte a lováról és elverte.¹²

A lovagi tornát azonban, mint már említettem, csak külsőségeiben lehet a párbajok előzményének tekinteni. Sokkal fontosabb a kialakuló lovagi szellemiség, amely ha nem is valósult meg teljesen a gyakorlatban, de hatása szinte máig hat. Elég, ha arra gondolunk, hogy a *lovag* vagy *lovagias* szavaknak manapság is pozitív a kicsengésük. Ez még inkább így volt a 19–20. század fordulóján, amikor ha egy párviadalról azt írták, hogy lovagias keretek között zajlott le, a közkeletű felfogás értelmében ez azt jelentette, hogy az összes szabályt betartották.

Sőt, a lovagias elintézés egyet jelentett egy ügy becsületes, „tisztá” lezárásával. A lovagiatlan eljárás pedig a becstelen szinonimája lett. Ugyanígy a korszak férfiideálja, a becsületére kényes úriember a középkori lovagok örökösének tekintette magát, amikor fegyveres elégtételt követelt vélt vagy valós sérelmeiért. Épp ezért érdemes megvizsgálni a lovagi becsületfogalom kialakulását. Erről Kurcz Ágnes így ír:

„Bár a fidelitas és a bátorság – módosulva – előkelő helyét végig megőrzi, egyre fontosabbá válik a becsület (honor, Ehre), amely a klasszikus etikában részben még közéleti erkölcs, de voltaképpen a nemesség régi erénye (vö. a név, a család becsületét, „tisztaságát”).

Maga a honor szó jelentése a korai középkorban „hűbérjavadalom”, vö. a hazai latinságban a „pro honore” bírt várakat, javadalmakat, ebből fejlődött ki a *tiszttség*, *tisztesség*, *tekintély*, egy hűbérbirtoklástól független *becsület* jelentése.

A kései középkorban éppen azért válik központi kategóriává, mert az ordo militaris a kiváltságosok (világi) rendjével lett egyenlő, a bátorság, a kiállás, az önfeláldozás, a hűség egyre inkább a „becsület dolga”...

A lovagi becsület: nemesi becsület, és ezen az úton követhetők tovább a feudalizmus bukásán túl a párbajoknak, a becsületbíróságoknak (részint istenítéleteken gyökerező) hagyományai. Igaza lehet Sandbergernek, hogy a lovagi becsületfogalom 14. századi fokozott

(angliai) kultusza a lovagság elvesztett katonai jelentőségét kompenzálta.¹³

A másik középkori – külsőségeiben részben a lovagi harcmódorhoz hasonlító páros összecsapási forma – az ítéleti bajvívás volt. A témát eddig a legrészletesebben Pesty Frigyes foglalta össze. Eredetét a pogány germán, kelta és főleg skandináv törzsek ítéleti szokásaiig vezeti vissza. Első írásos emléküik, Pesty szerint, a burgundi törvényekben található. Gundobald burgundi király összefoglalta az akkori jogszokásokat, és itt említi először a perdöntő bajvívást.¹⁴

Később a száli frankok törvényei is tartalmazzák ezeket. Úgyszintén a longobárd törvények, amelyek már megszigorították, hogy mely esetekben lehet alkalmazni az ítéleti bajvívást.

I. (Nagy) Ottó (935–973) már olyan fontos jogi kérdésben, hogy a nagyszülők utáni örökösödésben az unokák versenyezhetnek-e a szülőkkel, perdöntő bajvívást rendelt el.

Angliában Hódító Vilmos idején is dívott az ítéleti vívás, főleg a normannok gyakorolták, szabad emberhez méltóbbnak tartva, mint az angolok által inkább preferált tűzpróbát.

A szlávok szintén ismerték és gyakorolták az ordalia ezen formáját.

A legteljesebb összefoglalást a középkor e törvényeiről a *Szásztükör*, illetve a valamivel később összeállított *Svábtükör* adja. Mindkét gyűjtemény a 13. században keletkezett.¹⁵ Magyarországon az ítéleti bajvívásoknak a szabályai a középkori törvénykönyvekben ismeretlenek, csak egyszer van tüzetesebben megemlítve ez a téma, amikor Mátyás és II. Ulászló az eltörlésüket határozta el. Pesty szerint ez annak a jele, hogy ez a szokás már a 13. századra kifejlődött, és be is tartották. Az okleveles gyakorlatban sokszor említik.¹⁶

Főleg német területeken a leendő küzdőfelek vádiratot (*libellus*) nyújtottak be a bíróhoz, amelyben engedélyért folyamodtak, hogy igazukat bajvívással nyerhessék el. Ebben a vádló fél előadja panaszát, és kéri a bírót, hogy amennyiben az általa megvádolt fél nem ismeri el az általa előadottakat, úgy párviadalon mérkőzhessenek meg.

Magyarországon ilyen vádiratot nem találtak, de a szerző szerint nálunk is léteznie kellett ilyeneknek. A bajvívás mindig a felek kölcsönös beleegyezésével történt.

A nálunk elfogadott kihívó jegy a facövek (chewk vagy chewewk) volt, melyet a kihívó fél nyújtott át a kihívottnak. Ez csak Károly Róbert korától volt divatban.¹⁷ Annak biztosítására, hogy az érintettek megjelennek a kitűzött napon, nemritkán zálogot, néha tűszokat is adtak a bírónak.

Igazlátókat is kijelöltek, akik ellenőrizték a fegyvereket és ügyeltek a bajvívás szabályainak betartatására. Ha a vívó felek egyike a kijelölt napon napnyugtáig nem jelent meg, vesztesnek nyilvánították.¹⁸ A küzdelem alapjában véve nem volt halálos, elég volt az első vér megjelenése, vagy a fegyver kézből kiejtése. (Szigorúan büntették, akiről kiderült, hogy szándékosan dobta el a fegyverét.) A harc meghatározott fegyverekkel zajlott. Magyarországon általában a lovas összecsapás terjedt el: a felek kopját törtek, majd karddal, illetve buzogánnyal mérkőztek meg.¹⁹

Az érintett felek sokszor nem személyesen álltak ki, hanem fogadott viadort, úgynevezett pugilt állítottak maguk helyett. Európa számos országában a pugil mestersége közmegvetésnek örvendett, többnyire a szolgálai sorban lévők űzték. Nálunk azonban ezzel a tevékenységgel nemesítést is lehetett szerezni, a pugilok elsősorban tulajdonnal bíró, szabad emberek voltak. Hazánkban az első írásos adat a bajvívásokról az az István király által adott oklevél, amelyben a zalavári Szent Adorjánhoz címzett apátságot alapítja, ebben külön viadort jelöl ki, hogy az apátság nevében küzdjön meg.²⁰

Az ordaliai bajvívásokra jellemző volt, hogy becsületbeli ügyekben nem lehetett viadort fogadni. Aki fenntartotta a becsületsértő állításokat, de a párharcban legyőzetett, azt tovább nem bánthatta az ellenfele, de becsületét elvesztette.²¹

A magyar törvénykezés csak akkor emlékezik meg tüzetesebben a perdöntő bajvívásról, amikor azt Mátyás király az 1486. évi 18. törvénycikkével eltörölte. De ebben is van némi ellentmondás, hisz' bizonyos esetekben megengedte: ha például nincs tanú egy útonállásnál, vagy ha valaki tanúk nélkül ad át egy másik személynek bizományba dolgokat, és később nem tudnak megegyezni. Ezen kívül az ilyen ügyeket a curia militaris alá helyezte. II. Ulászló megismételte ezeket a törvényeket.²²

Pesty személyes véleményét így foglalja össze az ítéleti bajvívásokról:

„Az ügydöntő bajvívás tehát azon törekvésből jutott a törvényhozáshoz, hogy a harci jog némileg szabályoztassék, és hogy a bosszúnak a mennyire lehet, csak nyilvános és körülhatárolt küzdőtér engedessék. ... Ismétlem tehát, hogy a bajvívások a nemzetek jogtörténetében haladásra mutatnak. Ezek szüntették meg a vérbosszút és a nemzetségek közti harcot (guerre, Fehde). Mint bizonyítéki eljárás pedig a maguk korában, ha nem is az egyedüli, de bizonyosan a legfontosabb, legdöntőbb jogi intézményt képezték, mely midőn hanyatlani kezdett, és a 15. században a római jog behozatott, a kínvallatás kezdte ostorozni az emberiséget.

A tortúráról azonban senki sem fogja mondani, hogy az emberiségre nagyobb jótétemény volt, hogy igazságosabb elven alapult, vagy visszaéléseket kevésbé engedett keletkezni.”²³

A nyilvános párharcok megszűnésével a titkosak kezdtek elterjedni. Ennek kapcsán Pesty felteszi a kérdést, hogy a jelen kor párviadalai vagy a régiek voltak-e a jobbak, elvégre a középkorban a hatalmasságok előtt nyilvánosan mérkőztek meg, a bírák ügyeltek a szabályok betartására és az ítéletek végrehajtására. Ezzel szemben: „Mi jellemzi a mai párviadalokat? Az, hogy a ki sértve érzi magát, önmaga vesz elégtételt ellenfelén karddal, vagy pisztollyal, önmaga ítél saját ügyében, és emeli egyéni jogfogalmát az igazság trónjára: Vajjon előbbre van-e jelenkorunk e részben a bajvívásokat kedvelő középkornál? – alig merném állítani.”²⁴

Láthattuk tehát, hogy az ítéleti bajvívást becsületbeli ügyekben is alkalmazták, sőt erre külön bírói szerv is létrejött, a már említett curia militaris, amely az ilyen ügyekben, először csak egy szűkebb körben, majd általánosabban, ítélkezett. Ezt a témát Hajnik Imre dolgozta fel, aki a következőket írja e szervezet létrejöttéről:

„A királyi kúria lovagi becsületbírósága. Azokon a bíróságokon kívül, melyek a királyi kúriában országos igazságszolgáltatást voltak hivatva kifejtetni, volt ott még egy kivételes bíróság, melynek kezdetben nem országos, hanem udvari jelentősége volt és csak később vett fel némi országos jelleget. Ez az ún. curia militaris.

Nevét e bíróság attól az elemtől vette, melynek eredetileg szolgált, ti. a királyi udvarban vitézi, vagy mint nyugaton mondták volna, lovagi díszszolgálatot tevő elemtől, mellyel okmányainkban 'aule regiae milites' név alatt a XIV. és XV. századokban oly sűrűn találkozunk. Ez udvari vitézi osztály, melyet a későbbi Árpád-korszak okmányai is említenek, az Anjou-királyok udvarában vált tekintélyessé. Ott ugyanis a nyugati lovagi élet szelleme, intézményei és formái sokkal nagyobb mértékben, mint azelőtt érvényesülvén, ez udvari vitézi osztálynak szigorúan kellett követnie a lovagi viselkedés szabályait, hogy ezzel a királyi udvar díszét emelje. És saját becsületét minden folttól menten tartsa. Személyére és becsületére ejtett bármely gyalázatot tehát az ily vitéz megtorlatlanul nem hagyhatott, és miután a magánbajra való kihívás hazánkban sokáig nem dívott, az ellenfelet elégtételre bíróilag szorítani kellett.

Így vált szükségessé a királyi udvarban a vitézi, vagy lovagi bíróság, melyet vagy a király személyesen tartott, vagy pedig helyette az, ki az udvarnak, e szó szoros értelmében, élén állott, t. i. az udvar ispánja (comes curiale).²⁵

Ez nem volt teljesen különálló udvari tisztség, hanem az országbírói méltóságnak maradt függeléke.

„Külső kifejezése az országbíró ez állásának a 'comes' cím, mely 1325-től fogva, midőn azt mint első Köcski Sándor országbíró viselte, a egyes házakkbeli királyok egész korszaka alatt az országbíró nevét megelőzi, mind saját kiadványaiban és pecsétjén, mind a hozzá intézett iratokban, sőt még a királyi kiváltságok záradékában is, minden más méltóságtól őt megkülömböztetőleg.”²⁶

Később, mivel szaporodtak a perek, nem mindig az országbíró vezette le, hanem akit a király megbízott, legtöbbször az udvarmester (magister curiale).

„A curia militarisnak I. Károly király uralkodása alatti megalakulásával a királyi kúriában létesült egy bíróság, mely a személyes becsületet érintő ügyekben ítél.

Csak természetes, hogy időfolytán nem csak az udvarhoz szorosabb értelemben tartozók fordultak az ily ügyekben hozzája, hanem más előkelők és vitézek is, kik ha hasonló esetben rendes bírósági úton kellő elégtételt nem reménylhettek, nehogy udvarképességük veszé-

lyeztessék, kérhették a királytól, hogy azt az ő udvarában a curia militaris módjára (more curia militaris) intézhessék el. Ezzel e bíróság a királyi udvart meghaladó jelentőséget nyert.”²⁷

Idővel mind a bíróság alá vont személyek száma, mind az esetek mennyisége és kiterjedése is megnőtt. Már nemcsak személyes becsületet érintő kérdésekben lehetett a bírósághoz fordulni, hanem akkor is, ha valaki nemcsak a hitével, de a becsületével, az emberségével felvállalt kötelezettségeket nem teljesítette. Például, ha valaki a felajánlott menedéket megszegte vagy elmulasztotta. Mátyás és II. Ulászló alatt az útonállás, a tanúk nélkül felvett kölcsön eltagadása, a másra bízott titok megsértése is a curia militaris alá tartozó ügy volt. Az ilyen ügyekben a sértett a rendes bíróságok előtt is kereshette az igazát, például a szóval és tettel elkövetett becsületsértés miatt a megyénél. A sértő azonban, ha a lovagi bíróság elé idézték, ezt a rendes bírói útra való hivatkozással nem kerülhette el.²⁸

A curia militaris eljárásainak csak igen kevés emléke maradt ránk. A curia militaris elé mindig a király nevében idéztek. Bármelyik fél elmaradását becsületvesztéssel sújtották. A bíróság esetről esetre alakult meg. A bíróság előtt megjelent felek a perbe bocsátkozás előtt egyezkedhettek. Bizonyítási eszköz – ha nem is az egyedüli, de mindenesetre fő – a bajvívás volt. Ezt pedig mindig a bíróság rendelte el saját hatásköréből, nem pedig valamelyik fél kihívása alapján. Akár a bajban, akár másképp, a perben elbukott felet becstelenség érte. Emberi becsületét veszítve az elítélt csak úgy, mint a hitszegő, jogi cselekvőképességét veszítette.

Sőt, a Hármaskönyv szerint az emberek társaságából kirekesztve, fedetlen fővel, mezítláb és kenderzsineggel összetartott ruházatban kellett ezentúl járnia. E büntetésen, a makacsságban való elítéléstől eltekintve, még a királyi kegyelem sem változtathatott.²⁹

A fentiekből kirajzolódik egy fejlődési folyamat: a lovagság megjelenésével kialakul a lovagi becsületeszmény. Ennek megvédéséhez szervezett keretet biztosít az ítéleti bajvívás intézménye, és létrejön az a speciális bíróság, amely dönt az ilyen ügyekben. A lovag vagy a nemes, ha úgy érezte, sérelem érte, van hová forduljon, hogy akár fegyveres úton is elégtételt vehessen.

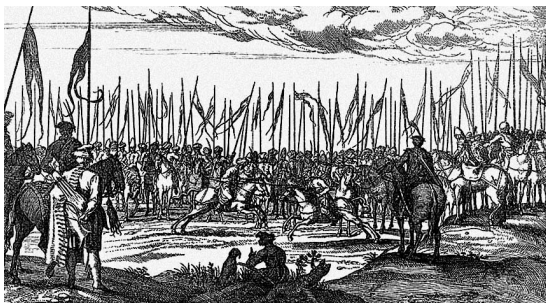
Ez a séma azonban akkor is fennmaradt, amikor az igazságszolgáltatás változásokon ment keresztül. Megszűnt az ítéleti bajvívás és a becsületbeli ügyekben eljáró udvari bíróság. A becsület fegyveres megvédésének igénye azonban megmaradt, sőt erősödött is. Hiszen – mint Kurcz Ágnes is írja, hogy – a lovagi becsület fokozott kultusza mintegy kompenzációként épp akkor jelenik meg, mikor a lovagság kezdi elveszíteni katonai jelentőségét.³⁰

Mindezen hatásokat Magyarországon még a török hódoltság korában szokásba jött, török–magyar bajviadalok is erősítették, melyekről Takáts Sándor írt könyvet.

Takáts számos korabeli iratot tanulmányozott, és igen alaposan felkészült a korszakból, de egyfajta romantikus szemlélet jellemző a munkájára. Ez a vitézi élet szépségeinek ábrázolásában, a hősiesség és a lovagiasság favorizálásában jelentkezik, valamint abban, hogy a törököket olyan fajta ellenfélnek látta, akik pusztán a nemes, lovagias küzdelem keresése miatt lennének az országban. Jellemzőek az ilyen mondatok: „A törökök, a kik a vitézségnél és a bátorságnál nagyobbra semmit sem tartottak, elismeréssel adóztak a magyar vitéznek, a ki velök a bajt fölvette, s magasztalták, a ki a viadalban győztes maradt. Az ilyenek egészségére még a török vitézek is nagyokat ittak, s a jó hírért messze földön hordozták.”³¹

Persze a törökökhöz fűződő szimpátiáját a kora Bécs-ellenes ellenzéki diktálta. Szintén kissé romantikus hajlamának tudhatjuk be az alábbi sorokat is: „A török betelepülése a nálunk hanyatlóra fordult lovagi életet újra föltámasztotta. A lelkes küzdelmek idővel aztán annyira megerősítették a vitézi szellemet, hogy a lovagi világ virágszakaszává nálunk a XVI. század lett. Igen! Szép és lelkes világ támadt nálunk, melynek mását hiába keressük. A középkori lovagok több lelkesedést nem vihettek harcaikba, mint a mieink a török küzdelmekbe. S e küzdelmek annyiban is hasonlítanak a letűnt kor lovagi játékaikhoz, hogy úgyszólván mindannyia az egyesek harci tudásán alapult s az egyének kiválóságának a kimutatását célozta.”³²

A bajvívásoknak megvolt a megfelelő rituáléjuk, pontos koreográfia szerint zajlottak: a kihívás és az előkészületek is a kor elfogadott szabályrendszerén alapultak. A kihívó fél sokszor egy tollat helyezett el az ellenséges várkapun, és aki elvette onnan, az elfogadta a kihívást. A tol-

3. Magyar hadnagy és török bég viadala, metszet, 16. sz.

lak fontos szerepet játszottak a korszak öltözködésében, számos várban és udvarházban tartottak pávákat, darvakat, hogy tollaikkal ékesítsék a katonák fővegeit, de még a lovak sörényére is jutott belőlük. Minél módosabb volt a kihívó vitéz, annál szebb tollat küldött. Magasabb rangúak strucc-, páva-, illetve kócsagtollat küldhettek. Alacsonyabb rangúak beérték a daru- vagy sastollal is, ezzel főként a törökök éltek.

Szintén elterjedt szokás volt a „fegyvermarasztalás”, ami annyit tett, hogy a kihívó valamilyen fegyvert, legtöbbször kopját szúrt az ellenséges sorompó elé. Gyakran levelet is tűztek mellé, kihívó levelet többnyire akkor írtak, ha konkrétan megnevezték, hogy kivel akarnak kiállni.

A levélben felsorolták, hogy ki a kihívó, kiket győzött már le. A levelek hangneme mindig feltűnően udvarias, dicsérik a leendő ellenfél erényeit.³³

Béke idején azonban a hadvezetés, különösen a bécsi, nem nézte jó szemmel ezeket a rendbontásokat, ezért tiltották a viadalokat. Így hát sok vitéz nem állhatott ki kedve szerint a bajvívásokra. Ilyen esetekben a kihívó fél mindent elkövetett, hogy mégis harcra bírja ellenfelét. Úgynevezett „kötődző” levelet írtak, melynek hangvétele már nem volt olyan finom, ebben már határozottabban szólították fel az illetőt a kiállásra. Ha még erre sem reagált, akkor megszegyenítő „ajándékot” küldtek neki, mocskolódó levél kíséretében. Ez az „ajándék” többnyire róka farkok volt, illetve a magyarok a töröknek gyakran disznó-farkat küldtek, hisz’ az iszlám tudvalevőleg tisztátalan állatnak tartja a sertést.³⁴

Ha létrejött a megállapodás a bajvívásról, akkor még sok dolga akadt a részt vevő feleknek. Megfelelő kíséretet kellett kiállítani, minél nagyobb rangú vitézek csatlakoztak hozzá, annál jobban nőtt a presztízse. Illett a legjobb lóval, legdíszesebb felszereléssel, fegyverekkel kiállni. Ezután hitlevélről kellett gondoskodni, ezeket azon várak kapitányai állították ki, amelyek emberei verekedtek meg. Ezekben a hitlevelekben pontosan rögzítették a kíséret létszámát, a helyszínt. Megfogadták, hogy a területükön átvonuló kíséreteket sértetlenül átengedik.³⁵

A megjelent felek azután először is igazlátókat jelöltek ki, ez a funkció sokban emlékeztet a későbbi párbajsegédekére, ők többnyire a tapasztaltabb vitézekből kerültek ki, akik már jól ismerték a végbeli szokástörvényt. Feladatuk a feltételek megállapítása volt, a fegyverek megválasztása stb. Sokszor választottak kezeseket, akik tulajdonképpen túsok voltak, annak biztosítására, hogy betartják az előre megbeszélt szabályokat.³⁶

Maguk a viadalok sem voltak mindig egyformák, bár a bajviadalok módját és feltételeit az igazlátók szabták meg, a részt vevő felek kívánása volt a döntő. Fontos szempont volt a kihívó levél hangneme, ha nagyon sértő, mocskolódo levelet kapott valaki, akkor ragaszkodnia kellett a halálos párharchoz. Általánosan elfogadott esetben azonban sokszor csak kopjatöresre került sor. Ez sokkal inkább hasonlított valamiféle „sporteseményre”, mint élet-halál harcra.

Célja egymás tudásának kiismerése és a gyakorlatban tartás volt. Szintén ilyen célzattal küzdöttek meg a fiatalok is, ez inkább egyfajta nevelés, bátorságpróba volt.

Az ilyen viadalokat játéknak nevezték, és nem is rendes nehéz bajvívó kopjával, hanem hajlékony, fenyőfa nyelvű kopjával vívták meg. Az „igazi” összecsapásokban rendszerint lóhátról, kopjával igyekeztek egymást kivetni a nyeregből, ha ez nem sikerült, vagy mindkét fél a földre zuhant, szablyával estek egymásnak. Ha a viadal az előre megbeszéltek szerint nem halálos küzdelemre szolgált, akkor a megbeszéltek vagy földre került harcosnak megkegyelmezett az ellenfele, az alul maradt a kezét nyújtotta, ezzel ismerte el vereségét. Ezután társai elvihették a helyszínről, a győztest pedig mindkét fél megtapsolta. A halá-

los végű viadalok esetében a felülkerekedő bajvívó levágta ellenfele fejét, és többnyire magával vitte, mint győzelmi jelet.³⁷

Összegezve elmondhatjuk, hogy a török hódoltság korának bajviadalai csak külsőségeikben hasonlítottak a középkori lovagi viadalokhoz. Résztvevőik társadalmi helyzete, de legfőképpen a céljai merőben mások voltak. Erre a korszakra kialakult egy vitézljő rend, hivatásos, többnyire végvárakban szolgálatot teljesítő katonákból. Ellentétben a lovagsággal, szép számmal találhatunk közöttük nem nemesi származásúakat is. E réteg sajátos szokásai között a bajvívások különleges szerepet tölthettek be. Mindenekelőtt a hierarchiában való emelkedést szolgálták. Egy vitéz kiemelkedésének legfontosabb eszköze egyéni bátorságának bemutatása volt. Erre harcban, illetve párviadalokban kerülhetett sor, ha egy katona kiemelkedő „trófeákat” szerzett ezekben a viadalokban, vitézi hírneve növekedett, és ez a ranglétrán történő előmenetelét eredményezhette. Számos ilyen katonai karriert ismerünk ebből a korszakból, amikor valaki egyszerű végvári legényből várkapitányságig vagy még tovább emelkedett.

Ebbe a karrierbe a megnevesítés is szervesen beletartozott. A század elején Dózsa György is így emelkedett ki. De nevezetes volt Thury György, aki közlegényből főkapitányságig vitte.³⁸ Hasonló pályát futott be berenhidai Huszár Péter is, aki lovas főlegényből – egy kacskaringós pályát befutva – erdélyi udvari méltóság, majd ismét a király pártjára állva főkapitány és lugosi, valamint karánsebesi bán lett.³⁹

Ennél is fontosabb számunkra az a momentum, hogy ezek a viadalok két ellenséges hadsereg tagjainak az összecsapásai voltak, ráadásul más vallású katonákról volt szó. Ez lényegesen megkönnyítette az azonosulást, hiszen a kereszténységért és a hazáért vívott harcról volt szó.

Tehát az ily módon kivívott hírnév egy adott közösség, az egész magyar vitézljő rend kollektív élménye lett. Hiszen elsősorban közöttük terjedt el egy-egy dicső tett híre, és közösen siratták meg egy-egy neves bajnok halálát. Ennek a vitézi közösségnek az értékrendje, mint azt Takáts Sándornál láthattuk, a későbbi korok felfogásában a lovagi értékekhez kapcsolódott.

A török–magyar viadaloknál figyelhetjük meg először, hogy a résztvevők sokszor a saját felsőbb vezetőik engedélye nélkül, sőt olykor kifejezett tiltása ellenére szálltak harcba. A bécsi udvar fontosnak tartot-

ta a törökkel kötött békéket (főleg, ha más irányban folytatott háborúhoz nyugalomra volt szüksége a magyar végeken), és ezért szigorúan tiltotta a bajvívásokat. Ám ha a kihívott fél gyalázkodó, becsületébe gázoló levelet kapott a kihívótól, akkor semmilyen felsőbb parancs nem tudta visszatartani attól, hogy megverekedjen. Elvégre a becsület és a jó hírnév mindennél fontosabb volt, és az ezeket ért támadásokat csak halálos párviadallal lehetett megtorolni. „A becsületen esett foltot csak vér moshatja le” – írja Takáts.⁴⁰

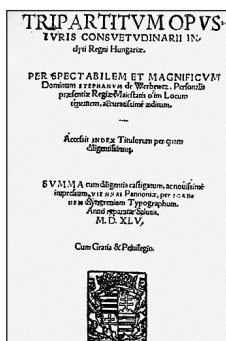
Ez pedig a külsőségeken túl nagyobb hasonlóságot mutat a 19–20. század párbajaival, hiszen akik e témában tollat ragadtak, legyenek a párbaj ellenségei vagy hívei, abban egyetértettek, hogy az állam törvényei és a társadalmi megítélés között jelentős különbség van. Akinek pedig választania kell a kettő között, leggyakrabban a társadalmi nyomásnak engedelmeskedik, akár a törvényekkel szemben is.

A sok hasonlóság ellenére a török–magyar bajvívásokkal lezárult egy korszak. Az ezután lezajlott páros összecsapások ugyanis abban mutatnak jelentős eltérést a korábbiaktól, hogy résztvevőik már a saját nevükben, a saját becsületük megvédése érdekében léptek fel. Ha másvalaki, például egy hölgy érdekében ragadtak fegyvert, ezzel a cselekedettel is elsősorban a saját jó hírnevüket öregbítették, a saját társadalmi pozíciójukat erősítették. Noha korábban is lehetett ítéleti bajvívást kérni a curia militaristól, de aki ily módon találta meg az igazát, az egyben az isteni igazság letéteményesének érezhette magát. Hisz az egyház és az uralkodó által szentesített szerv jóváhagyásával küzdhetett a becsületéért.

A későbbi korok párbajozói nem tudhattak a hátuk mögött ilyen legitimizációt. Az államhatalom – az ítéleti bajvívások és a lovagi becsületbíróságok megszűntével – a törvénykezést minden szinten az irányítása alá igyekezett vonni. Ettől kezdve üldözendővé vált, ha a polgárok egyénileg vettek fegyveres elégtételt a becsületüket ért sérelemért.

Hazánkban az első tilalom Mátyás királytól ered, ez még a perdöntő bajvívásokra vonatkozik, de már érinti a becsületügyeket is.

Az 1486. évi 18. tc. bevezetőjében azzal indokolja az ítéleti viadalok betiltását, hogy sok csalás fordult elő, a megbízott viadorokat (pugilokat) sokszor lefizették, hogy ne verekedjenek teljes erőbedobással.

4. A Tripartitum címlapja, 1545

Egyébként is az esetek jelentős többségében mindig akad valamilyen bizonyíték, tanú vagy dokumentum, amelyre építeni lehet az ítélezést. A tilalom azonban nem teljes, ha akad olyan ügy, melyben semmilyen külső bizonyíték nincs – ilyen esetben megengedett a bajvívás. Ezek azonban jellemzően a becsületet érintő ügyek, így ezek a király katonai kúriájára (lovagi becsületbíróóságára) tartoznak és nem a törvényszékre.⁴¹

Itt még tehát a középkori elv érvényesül, a becsületet érintő kérdésekben van olyan szerv, amelyhez fordulni lehet, és amely dönthet, hogy megvívjanak-e az ellenfelek. Később azonban Werbőczy *Hármaskönyvének* II. rész II. címe már egyértelműen az ítéleti párviadatok betiltásáról rendelkezik, anélkül hogy a becsületbeli kérdéseket külön bírói szerv elé rendelné.⁴² Igaz ugyan, hogy a mások becsületébe gázolókra is van külön paragrafusa, ám ez csak pénzbírságot ró ki.⁴³

Tudvalevő, hogy bár a *Tripartitumot* a király is aláírta, és a rendek is elfogadták, kihirdetésre azonban nem került. Mégis a vármegyék – egyéb összefoglaló szabálygyűjtemény híján – használni kezdték, úgyhogy hatása évszázadokig meghatározta a jogi gondolkodást Magyarországon. A 16. századra tehát már előállt az a helyzet, amelyről a későbbi korok párbajjal foglalkozó szerzői is panaszkodtak: a becsületet sértő megnyilvánulásokat fegyverrel megtorolni tilos, és nincs is olyan speciális szerv, amelyhez fordulni lehetne ilyen esetekben. A bíróságoknál ugyan lehet panaszt tenni, ám azok csak pénzbírságot szabhatnak ki, pedig a korábbi századok gyakorlata a fegyveres elintézési módot tartotta egyedül üdvözítőnek. Így hát egyénileg ragadtak fegyvert,

akik úgy érezték, hogy csak ezen az úton tudják megvédeni becsületüket. Ez az individualizációs folyamat a 16. századtól vette kezdetét nyugaton. Nálunk a török jelenléte miatt némileg később, a 17. század végétől figyelhető meg mindez.

A reneszánsz Itália ifjú nemesei voltak azok, akik között először terjedt el a becsületbeli ügyek párbajjal való lezárása. Ezen nem is csodálkozhatunk különösebben, ha figyelembe vesszük, hogy szintén innen származik az itáliai gondolkozóknak oly kedves *virtù* fogalom is. Machiavellinél ez még a jó uralkodó tulajdonságaként jelenik meg, egyfajta férfias bátorságot jelent, ugyanakkor a politikai körülményekhez való ügyes alkalmazkodás képességét is. A köztudatban azonban, érthető módon, az első jelentése terjedt el igazán.

Szintén itáliaiak voltak a párbaj első teoretikusai is. Korának híres jogásza Andrea Alciato (1492–1550) volt az, aki több munkájában is leírta azon szabályokat, hogy miként kell viselkednie egy úriembernek, ha párbajba keveredik.

A legelterjedtebb, e témával kapcsolatos könyv, Girolamo Muzio (1496–1576) *Il duello* című értekezése volt, amely 1550-ben jelent meg Velencében.⁴⁴

Itália után Európa nyugati felében, de főleg Franciaországban ütötte fel a fejét a párbajláz. A francia nemesség önrítkítását a királyok szigorú rendeletekkel próbálták korlátozni. Elsőként II. Henrik tiltotta be a párviadalokat 1547-ben. A tilalmat 1560-ban IX. Károly is megismételte. Sőt, a tridenti zsinat egyházi átokkal sújtotta a párbajozókat. Mindennek azonban kevés eredménye volt, IV. Henrik 1599-ben felzérsértőnek nyilvánította, aki párbajt vívott. Egyes adatok szerint ebben a korszakban, tíz év alatt mintegy hatezer nemes esett el párbajban. Talán mivel a tiltás reménytelenségét belátta, IV. Henrik úgy rendelkezett, hogy abban az esetben megengedi a fegyveres elégtételt, ha Franciaország marsalljai megállapítják a becsület sérelmét.⁴⁵

Richelieu bíboros szintén a párbaj ellen hozott intézkedéseket. Személyes ellenszenvén túl (a bátyja is párviadalban esett el) az is erre készítette, hogy a kialakuló abszolút állam nem tűrhette alattvalóinak önkényes törvénykezését. Ráadásul a legértékesebb alattvalókról, katonatisztekről és nemesekről volt szó.⁴⁶

Ugyanez okból XIV. Lajos drákói rendeletekkel igyekeznek elejét venni a párviadaloknak. A résztvevőket megfosztották nemességük-től, ha halálos végű az összecsapás, a túlélőt mint gyilkost vonják kén- padra, birtokait elkobozzák. Még a segédek is súlyos büntetésre szá- míthattak, és az elhunyttól is megtagadták az egyházi szertartást. Ám ez a szigor csak ideig-óráig korlátozhatta a párbajokat, melyek a Nap- király halála után újra megsokasodtak.⁴⁷ Hasonló volt a helyzet a többi európai államban is: Angliában először 1614-ben tiltotta be az uralko- dó a párbajozást, majd később sorra ismételték ezeket a rendeleteket.⁴⁸ Poroszországban Frigyes Vilmos, majd Nagy Frigyes hozott törvénye- ket a párviadal ellen. Az orosz Nagy Péter cár pedig akasztófára ítélte a párbajozókat.⁴⁹

Összességében elmondható, hogy a megerősödő államhatalom se- hol sem nézte jó szemmel, ha a polgárai önkényesen veszik kezükbe az igazságszolgáltatást, még ha csak az egyéneket érintő becsületügyek- ről volt is szó. Annál is inkább, mert a párbaj mindenütt kizárólag a nemesség kiváltsága volt. Így aztán az államot szolgáló réteg képvise- lői, tisztviselők, katonatisztek veszték oda. Az ismételt tiltások azon- ban eredménytelennek bizonyultak, a középkor lovagi öröksége erő- sebbnek bizonyult az abszolút állam szigoránál.

Kivételt ez alól csak a nagy, egész társadalmat megmozgató törté- nelmi események kora jelentett. Ilyen volt a nagy francia forradalom időszaka, amikor nemcsak Franciaországban, de Európa-szerte csök- kent a párviadalok száma. Ebben annak is szerepe volt, hogy a meg- előző évtizedekben a felvilágosodás gondolkodói elítélték a párba- jozást.⁵⁰

A 19. század elején azonban ismét emelkedő tendencia figyelhető meg, bár a párbajok száma Nyugat-Európában már nem érte el a 18. század elejének a szintjét. Az emelkedésben közrejátszott a romantika középkor- és lovagkultusza is.⁵¹

A 19–20. század fordulójára Európa „párbajtérképe” jelentős eltéré- seket mutat. Angliában, Skandináviában és a Benelux államokban erő- teljesen csökken a számuk. A latin országokban továbbra is jelen van, főleg a katonatiszti réteg és a nemesség párbajozik. Németországban szintén a tiszték és a diákság mérkőzik meg. Bár a német diákszövet-

ségek, a *Burschenschaft*ok rituális párbajait, a *mensurokat*, inkább egyfajta sportként kell felfogni.

A kelet-európai államokban és Oroszországban szintén magas volt a párviadalok száma.⁵² Magyarországon, a jelzett időszakban, a párbajok száma egyértelműen emelkedett. A következőkben ennek a jelenségnek az okaira szeretnék kitérni.